

IKT – veien til et lengre arbeidsliv?

(Dette er ikke overskrift på selve oppgaven, men på det som jeg her vil gjøre rede for)

Min masteroppgave handler om i hvilken grad seniorer benytter seg av IKT generelt og Internett spesielt og i hvilken grad eldre vil miste tilgang på for eksempel rettighetsbasert informasjon ved å ikke benytte seg av denne kommunikasjonskanalen.

Selve hovedtemaet for oppgaven, og problemstillingen, blir noe i retning av: *I hvilken grad mister seniorer tilgang på relevant (rettighets)informasjon (både den som er og ikke er tilgjengelig andre steder) ved å ikke inneha kompetanse i bruk av PC og Internett.*

De eldre er langt i fra en homogen gruppe mennesker, og det eneste de stort sett har felles er at de er over en viss alder. Jeg vil derfor måtte redegjøre for ulike sider av hvem de er og hvilken livssituasjon de er i, for å kunne si noe mer om deres utgangspunkt for å ta i bruk PC/Internett om de ikke alt har gjort det, og dette vil også være delvis forklarende på hvorfor mange i denne gruppen ikke bruker PC/Internett. Jeg vil derfor i *dette* dokumentet trekke frem hovedpunkter fra en Stortingsmelding jeg har fått tilgang på som ennå ikke er publisert, som heter ”Seniorpolitikk i arbeidslivet”, som blant annet redegjør for årsaker til at eldre trekker seg tilbake fra arbeidslivet før pensjonsalder i Norge i dag. Jeg mener det er viktig å trekke inn dette siden det sier noe om hvilke motivasjon og kompetanse de som går av med pensjon i dag har når det gjelder IKT og Internett, hvem de er, hva som er spesielt med de eldre i dag og hvilke forutsetninger de derfor ha for å ta denne forholdsvis nye teknologien i bruk¹. Stortingsmeldingen gjør også rede for viktigheten av å holde de eldre lengre i arbeidslivet, noe som også blir et spørsmål som vil bli belyst i min masteroppgave og i dette dokumentet, men som nevnt, selvfølgelig kun er et delkapittel av et kapittel.

En annen ting jeg vil nevne innledningsvis, er at jeg er fullt klar over problematikken med begreper som ”seniorer”, ”pensjonister” og ”eldre”, og at mange forskere mener det er på tide å finne mindre negativt ladede begreper på denne heterogene aldersgruppen, og sier selvfølgelig ja takk til gode forslag på mer positivt ladede men samtidig dekkendes begreper. Jeg gjør også obs på at det er vanskelig å komme med en distinksjon på bakgrunn av alders og aldersgruppe, da to mennesker på for eksempel 60 år har mye mindre felles enn to mennesker på 6 år. Mange forskere mener seniorer er alle over 55+, men andre deler inn i aldersgrupper, tidligere alder, senere alder eller hvorvidt man er i arbeid, men fordi jeg ønsker å belyse gruppens heterogenitet ønsker jeg ingen skarp avgrensing på ”hvilken aldersgruppe av eldre” jeg ønsker å omfavne.

PS: Dokumentet er ikke fullstendig gjennomarbeidet og referanser er ufullstendige (også fordi nevnte Stortingsmelding er det), og jeg kommer til å utdype dokumentet ytterligere med andre skriftige kilder, for å drøfte ytterligere.

¹ Stortingsmeldingen jeg har fått tilgang på indikerer for eksempel at det å sette i gang tiltak alt mens man er i arbeidslivet er minst like viktig (viktigere!) enn først å sette i gang tiltak etter at man har pensjonert seg, blant annet fordi mange eldre trekker seg tidlig fra arbeidslivet nettopp pga dårlige kunnskaper i bruk av PC/Internett, mer om dette senere.

ELDREBØLGEN

Store fødselsrater i etterkant av 2. verdenskrig og reduserte fødselsrater på 1970- og 80-tallet, samt økt levealder blant innbyggerne i Norge, har gitt opphav til det som kalles "eldrebølgen". I praksis medfører dette at de neste årene vil andelen av personer som er i aldersgruppen 55-66 år øke kraftig. På arbeidsmarkedet har dette allerede kommet til uttrykk ved at yrkesdeltakelsen har minsket etter 1997, en utvikling som Statistisk Sentralbyrå tror vil holde fram. I de kommende årene vil det være aldersgruppen mellom 60-66 år som øker mest, og et er samtidig i denne aldersgruppen hvor avgangen fra arbeidslivet er størst og hvor man har sett en økende trend i avgangsraten. Per i dag utgjør disse nær en femtedel av alle sysselsette, og bare 1% av de sysselsette er over 66 år².

"Eldrebølgen" er langt ifra et særnorsk fenomen, og utfordringene er heller ikke *spesielt* store i Norge i forhold hva den er i andre OECD-land. Relativt sett kommer faktisk Norge godt ut, ettersom OECD har regnet ut at i 2050 vil omtrent 25% av innbyggerne i Norge være 65 år eller eldre, mens gjennomsnittet i de europeiske OECD-landene ligger på 30%³. Norge har likevel en mindre reell arbeidskraftreserve enn mange av disse, og på lengre sikt tror man at høy yrkesdeltakelse blant seniorene vil bli nødvendig for å opprettholde et høyt velferdsnivå (jmf. St.meld. XX).

Tallfestet vil dette medføre at arbeidsstyrken i Norge vil falle med cirka 150.000 personer bar ei perioden 2005 til 2020 (St.meld. XX s 14).

INKLUDERENDE ARBEIDSLIV

OECD tilrår en bred strategi for å fremme høy yrkesaktivitet blant seniorer, og Regjeringen sier de ønsker, i tråd med Soria Moria-erklæringen, å jobbe for en seniorpolitikk som fører til at eldre blir oppfattet som en positiv ressurs for arbeidslivet. Målet er å få flere til å stå i arbeid frem til ordinær pensjonsalder og at trenden i retning av tidligere avgangsalder fra yrkeslivet blir snudd⁴.

Tiltak for å øke pensjonsalderen inkluderer for eksempel IA-avtalen – en avtale mellom Staten og partene i arbeidslivet som ble underskrevet for første gang i 2001 om inkluderende arbeidsliv. Denne gir for eksempel redusert arbeidsgiveravgift for arbeidstakere over 62 år⁵.

ELDRE OG UTDANNELSE

Det er flere seniorer som har kort utdanning og/eller dårlige basiskunnskaper enn det er blant de som er yngre. Kunnskapsdepartementet har derfor i 2006 startet et program for å styrke basiskompetansen i arbeidslivet for arbeidstakere. God tilgang på ny eller oppdatert kompetanse kan gjøre det lettere for mange å fortsette i arbeidslivet, og kompetanse kan også

² Sysselsetningsprosenten faller fra midten av 50-årsalderen. Det er likevel ved passering av 62 års alderen at sysselsetningsprosenten begynner å bli virkelig lav.

³ Tilsvarende tall i år 2000 var at omtrent 15% av innbyggerne både i Norge og i OECD-Europa var over 65 år. Etter 30 år viser estimatene at "eldrebølgen" tar slutt i den forstand at den ikke vil øke ytterligere.

⁴ St. meld. nr XX (2005-2006) "Om seniorpolitikk for arbeidslivet" (OBS: denne ikke publisert ennå) s. 2-3

⁵ I Storbritannia: Pågående informasjonskampanje: www.agepositive.co.uk. Mange norske bedrifter fokuserer på "god seniorpolitikk" f eks Storebrand, Linjegods, Sørums kommuner, Oslo Fengsel, Norsk Psykologiforening (St.meld. XX s 88-86)

dempe utstøttingsmekanismene av eldre⁶. Det kan skje gjennom at jobben blir mer interessant og ved at mestringfølelsen av jobben øker.

Mye tyder på lese- og skrivekunnskaper er viktigere enn utdanningsnivået både for inntekt, yrkesaktivitet og arbeidsløshet. Seniorer med gode, grunnleggende lesekunnskaper, evne til tallbehandling og problemløsning har dobbelt så stor sjanse for å bli lenge i arbeidslivet som de med svakere kunnskaper i samme aldersgruppe. Selv om disse grunnleggende kunnskapene er gode i Norge sammenlignet med andre land, er det likevel overraskende mange også i Norge som har dårlige lese- og skrivekunnskaper. En OECD-undersøkelse viste nylig at 1/3 av alle voksne i Norge kan lese på et nivå som forskere regner som dårligere enn kravene i arbeidslivet (St. meld. XX s 119)⁷. Særlig dårlig ut kommer ”ikke-vestlige” innvandrere, og blant denne gruppen kommer seniorene aller dårligst ut. Foruten lese- og skrivevansker, mestrer mange av disse i tillegg dårlig norsk⁸. Undersøkelsen viser likevel at ”ikke-vestlige” unge innvandrere i de yngste aldersgruppene er bedre lesere enn godt voksne.

Personer med høy utdanning har gjennomsnittlig høyere sysselsetting enn de med lav utdanning, også blant de eldre⁹. På sikt og over flere år vil likevel disse skillene vaskes gradvis ut, da flere eldre vil ha høyere utdanning i fremtiden (de som er yngre nå), og høyere utdanning blant de eldre vil øke deres deltakelse i arbeidsmarkedet, ettersom yrkesdeltakelse gjennomgående øker med utdanning (St.meld. xx s 67). Det ser dessuten til at flere yrkesaktive eldre har bedre helse i dag enn det de hadde for 10 år siden. En regner med at bedret helse vil øke levealderen til befolkningen i OECD-området, og at deler av denne bør kunne taes ut i høyere yrkesdeltaking blant seniorene (St.meld XX s 67)¹⁰.

Alle landene i OECD står overfor demografiske endringer med en aldrende befolkning i årene fremover. Denne utviklingen innebærer en stor utfordring både for realøkonomien og for offentlige budsjetter, mellom annet til fremtidige pensjonsutbetalinger og utgifter til helse- og eldreomsorg. Dette understreker trangen for å legge bedre til rette for at seniorer (her: som før fylte 67 år) i større grad kan inkluderes i arbeidslivet.

ARBEIDSKAPASITETEN TIL SENIORER

Det finnes ikke vitenskapelig grunnlag for å si at seniorene i arbeidslivet generelt og som gruppe har lavere arbeidsevne enn yngre arbeidstakere, i følge St. meld. XX s 89. Like fullt er

⁶ OBS: Tilbaketrekking fra arbeidslivet skjer delvis på grunn av svekket helse eller av ulike tidligpensjonsordninger. Ser man bort fra de som går av med aldersperson ved 67 år er dessuten uførhet den vanligste årsaken til at en ikke jobber etter fylte 50 år. I aldersgruppa 50 til 59 år er 63% av de yrkespassive helt eller delvis uføretrygdede. Norge har uansett den laveste arbeidsløsheten blant 55-64-åringene i hele OECD-området. I 2004 var den 1,1% sammenlignet med 6,2% i OECD-Europa (St.meld XX s. 57)

⁷ Dette er veldig essensielt å trekke frem i forbindelse med PC-bruk og Internett: For mange vil det være særdeles vanskelig å forholde seg til tekst i forhold til lyd (som f eks radio) og bilde (aviser, fjernsyn, etc), samtidig viser nevnte studie at disse tallene kun delvis kan forklares ved lavere utdanningsnivå da også mange med høy utdaningsnivå scorer lavt. Dette kan dog ha sammenheng med at flere i denne delen av befolkning står utenfor arbeidslivet og i mindre grad nytter og holder lesekunnskapen ved like. Dette kan PC-bruk og Interentt avhjelpe (se andre studier og trekk inn dette i senere delkapitler).

⁸ Arbeidsplassen er i mange tilfelle en viktig arena for kompetanseøkning for minoritetspråklige, men samtidig har mange minoritetspråklige problemer med å skaffe seg arbeid. For de minoritetspråklige eldre er det å lære norsk gjennom klasseromsundervisning heller ikke det beste, på samme vis om dette heller ikke er den beste måte for de norsktalende eldre å lære bruk av PC og Internett på. (mer om dette i senere delkapitler)

⁹ St. meld. nr XX s. 10, 37

¹⁰ Man bør dog være obs på at når eldre lever lengre vil også pensjonsutbetalingene øke tilsvarende, er ”innsparingen” reell? Se nærmere på dette

det en vanlig oppfatning at arbeidsevnen blir svekket ved økt alder, og dette blir i følge denne brukt av mange arbeidsgivere som argument for å ikke ansette eldre.

SENIORERS HOLDNINGER OG SYN PÅ HVA SOM ER GOD SENIORPOLITIKK

Det er få som vil vedkjenne seg å være ”eldre” i arbeidslivet, noe som kan ha sammenheng med de negative assosiasjonene til dette begrepet. En bør derfor, i følge St. meld. XX (s 95) unngå å bruke ordet ”eldre” hvis en vil motivere seniorer til å delta på kurs og andre seniorpolitiske aktiviteter. Ordet ”seniorer” ble i sin tid innført for å unngå de negative assosiasjonene ved ordet ”eldre”, men i det siste har det kommet reaksjoner som tyder på at også seniorbegrepet begynner å få negativ klang. Det er derfor viktig å få frem mangfoldet blant eldre og at de er en ressurs fremfor et problem, i følge St. meld. XX s 95.

DIGITAL KOMPETANSE¹¹

I følge St. meld. nr XX (s120) øker faren for å bli marginalisert i arbeidslivet og i samfunnet øvrig om en ikke mestrer IKT. Meldingen sier videre at utbredelsen av digital kompetanse derfor vil være en naturlig del av en seniorpolitikk. Videre poengterer den at digital kompetanse har flere sider, og at det delvis handler om å utnytte EDB som teknisk verktøy men at det handler like mye om å skaffe seg nødvendig informasjon, vurdere stadig større informasjonsmengder kritisk og bruke det til å løse utfordringer, både i og utenfor arbeidslivet. Dette handler i følge meldingen også om å kunne gjøre seg nytte av utdannings- og læringstilbud, som i økende grad blir tilrettelagt for ulike grupper voksne i form av fleksible studier, hvor tilgang til PC og Internett er ett av vilkårene for å kunne delta. Per dags dato er det et kjent fenomen i de fleste OECD-landene at arbeidstakernes deltakelse i utdanning og opplæring går ned med alder, og det legges i flere OECD-undersøkelser vekt på at dette er en trend som bør snus, blant annet ved at arbeidsgiver bør ta større ansvar for opplæring av særlig eldre arbeidstakere.

Videre sier Stortingsmeldingen at det er vanskelig å måle nivået på den digitale kompetansen i befolkningen, men at man likevel er en viss skjevfordeling når en ser på alder, ettersom flere yngre enn eldre har PC og tilgang til Internett. Også utdanningsnivå spiller inn, ved at 97% av de med universitets/høyskoleutdanning har brukt PC de 3 siste mnd, mot kun 54% av de med kun ungdomsskoleutdanning. De med lang utdanning finner dessuten oftere bruk av PC nyttig enn de med kortere utdanning, i følge Stortingsmeldingen.

Stortingsmeldingen poengterer også at det er sammenheng mellom deltakelse i arbeidslivet og bruk av IKT. 78% av arbeidstakere mellom 60-66 år bruker dataverktøy i jobben. Dette er tilsvarende som andre aldersgrupper, men man må være obs på at når det gjelder denne aldersgruppen har mange med svak IKT-kompetanse forlatt arbeidslivet. Flere undersøkelser tyder på at innføring av ny teknologi og krav om digital kompetanse kan framskynde at eldre arbeidstakere forlater yrkeslivet. (s 121), og ”Seniorbarometeret”, en av undersøkelsene om seniorer og arbeidsliv, viser at halvparten av de eldre arbeidstakerne hadde opplevd at yngre arbeidstakere ble foretrukket når ny teknologi eller nye arbeidsmåter skulle innføres.

Noe av dette kan skyldes at en vanlig holdning blant ledere er at de ansatte selv har ansvar for å holde seg oppdaterte på IKT, og at de opplæringstilbud som faktisk finnes, ikke er tilpasset seniorer. I følge denne Stortingsmeldingen skyldes noe av dette at IKT-lærerne gjerne er

¹¹ Flett inn her andre aspekter av digital kompetanse og digitale skiller som ikke fremgår av stortingsmeldingen

unge, og at seniorenne ikke har vokst opp med datamaskin og at de kan mangle grunnkunnskaper som de yngre besitter. Stortingsmeldingen påpeker også at seniorer ofte er mer kritiske til opplæring IKT enn deres yngre kollegaer. Dette er mer en myte enn en realitet, og den er veldig stereotypiserende og baserer seg i stor grad på antagelser og ikke på undersøkelser gjort blant eldre, som faktisk i svært stor grad er interesserte å tilegne seg denne nye teknologien (henvisninger her). Det at myten lever i beste velgående – selv i en Stortingsmelding fra 2006 – er nettopp med på å videreføre bildet av eldre som teknologiredde.

UTDANNING OG KOMPETANSEHEVING

Senter for seniorpolitikk¹² har i samarbeid med Høgskolen i Bodø gjennomført et IKT-prosjekt hvor formålet var å samle erfaringer med IKT-pedagogikk for seniorer¹³. [Skriv mer om prosjektet her]. Erfaringene fra dette prosjektet viser at det er nødvendig og viktig å tilpasse IKT-undervisningen til seniorenne. Erfaringen fra dette prosjektet er blant annet at godt voksne instruktører fremmer læring hos seniorenne. Det skaper bedre dialog og større tillit enn når instruktørene er unge. En annen erfaring fra dette prosjektet er at de seniorenne er mer nyttefokuserende og at de i første rekke er interesserte i å lære ting som er nyttige i jobben, så fremt de fremdeles er i arbeidslivet. Personene bak dette prosjektet hevder at mye IKT-undervisning er for teknologiorientert og for lite nytte- og redskapsorientert, og at bruk av engelske fagtermer og spesielle tekniske begrep også kan være en hindring for god læring for mange seniorer¹⁴.

Generelt er det i seneste laget å sette inn personalpolitiske virkemiddel bare de siste årene før pensjoneringsalder når arbeidstakerene har planer om å gå av tidlig (St.meld. XX s 133)¹⁵.

ARBEIDSLØSE SENIORER

Arbeidsløse seniorer er en heterogen gruppe. Noen er ressurssterke og har høy utdanning. Disse klarer seg godt på arbeidsmarkedet, mens andre sliter med å få ny jobb. Eldre arbeidssøkere med lav kompetanse, helseproblem eller andre forhold som hemmer disse i arbeidsmarkedet har ofte problem med å finne ny jobb. Nettopp disse kan ha særlig nytte av å tilegne seg IKT-kunnskaper, da dette kan forlenge tiden de er i arbeidslivet og lette jobbsøkingen og øke det generelle kompetansenivået. For personer over 60 år og under pensjonsalder er ¾ langtidsarbeidssøkende.

SENIORPOLITIKK I FREMTIDEN

Regjeringen påstår at den har en visjon om et mer inkluderende arbeidsliv spesielt for seniorer i tiden fremover, gjennom blant annet nevnte IA-avtale. De sier de ønsker også å snu trenden med at flere og flere pensjonerer seg tidlig, ved å forandre på pensjonsordningene. Dette vil blant annet medføre at det ikke skal bli *for* gunstig med tidlig pensjonering, da de mener dagens førtidspensjoneringsordning muligens er for gunstig per dags dato, men at de likevel

¹² Vart grunnlagt i 1969 under navnet "Fellesutvalget for forberedelse til pensjonsalderen". De 20 første årene fokuserte senteret på forberedelse til pensjonsalderen, men fra 1990-tallet har hovedfokuset vært å motvirke tidlig avgang fra arbeidslivet

¹³ Dette ble gjort i forbindelse med prosjektet "Nasjonalt krafttak for seniorpolitikk"

¹⁴ Sett inn avsnitt her om "digitale innvandrere"; de som ikke umiddelbart forstår språket og normene på Internett, se Monstad/Mittelmark/Aarø

¹⁵ Det ble i 2002 satt av penger bl.a. til IKT-opplæring av seniorer i forbindelse med kompetansetiltak for å styrke denne delen av personalpolitikken for seniorer

vil legge til rette for at de som har behov for det skal kunne pensjonere seg. Det vektlegger også at det er viktig å sørge for kompetanseutvikling, ettersom mange pensjonerer seg fordi de ikke får utvikle seg faglig. Et eksempel som *særlig* blir trekt frem i nevnte Stortingsmelding, er nettopp aspektet ved at mange seniorer ikke har basiskunnskaper i IKT. Arbeids- og Administrasjonsdepartementet har i følge denne Stortingsmeldingen fått tilbakemelding om at styresmaktene bør tilrettelegge bedre for at erfarne medarbeidere får videreutdanning, f.eks i form av skattelette for de som tar videreutdanning. En annen tilbakemelding er at ved oppsigelser bør den som sies opp ha krav på kompensasjon som kan brukes til etter- og videreutdanning, eller at man eventuelt kan få tilskudd til å starte egen virksomhet, slik at man holder seg i arbeid. I følge samme Stortingsmelding har det også kommet forslag om at det offentlige bør tilby basisopplæring i IKT for alle som ikke har slike kunnskaper¹⁶.

Stortingsmeldingen trekker også frem at det trengs kontinuerlig forskning om seniorer i arbeidslivet og om seniorpolitikken, ettersom samfunn og arbeidsliv er i stadig endring¹⁷. Her har i sær Senter for seniorpolitikk en viktig funksjon, da de har spilt en viktig rolle i å spre faktakunnskap om senioren og ved å initiere forskning på området. Senter for seniorpolitikk har også hatt som målsetning å være med på skaffe bedre holdninger om eldre arbeidstakere i arbeidslivet, da negative holdninger er mede på ”motivere” senioren til å gå tidlig ut av arbeidslivet (gjelder også aldersdiskriminering)¹⁸.

Ting til ettertanke jeg gjerne vil ha tilbakemeldinger på, utover det som alt er nevnt, som angår masteroppgaven min mer i generelle termer:

- **Hva slags (rettighets)informasjon er særlig relevante for eldre å ha tilgang på?**
- **Er denne i større eller i mindre grad tilgjengelig på Internett enn andre steder?**
- **Hva slags informasjon/fakta kan dette dreie seg om rent konkret?**
- **Er den relevante informasjonen som per i dag finnes på Internett lett navigerbar for eldre med nedsatt syn/koordinasjonsevner?**
- **Hvorfor er det viktig at eldre tar i bruk PC og Internett? Er det noe som taler mot å bruke mye tid og ressurser på å lære opp eldre på dette feltet? Vil nytteverdien veie opp for kostnadene?**

¹⁶ Noen kommuner, f.eks Ørskog kommune, har sett i gang slike tiltak for kommunalt ansatte, særlig i helsesektoren, som mangler IKT-kunnskaper, slik at de må tilegne seg dette for bruk av rapportering i arbeidsdagen. Det er gode tilbakemeldinger fra de fleste som har deltatt på disse obligatoriske kursene, og flere av de som deltok som hadde ingen kunnskaper på forhånd, ble overrasket over hvor lett det var å komme i gang, og hvor mange andre av deres medarbeidere som visste like lite som dem selv. Dette gjorde opplevelsen desto mer positiv, da mange var redde for å innrømme at de manglet IKT-kunnskaper (”jeg trodde det bare var meg på jobben som var en sånn gammel trulte som ikke kunne dette med datamaskiner og sånn, men så var det mange av oss, og da ble det jo faktisk gøy og ikke så flaut”)

¹⁷ Nettopp i det henseende vil også dette studiet (mitt eget) kunne gå inn i rekken av studier gjort på feltet

¹⁸ St. meld. XX s 155